

HOOFDSTUK 8

Het tempelierspatrimonium van de Lage Landen

Waren er tempeliers aanwezig in uw streek? Als u in het Belgische West-Vlaanderen woont is de kans groot dat de tempelridders in uw stad of dorp belangen te verdedigen hadden. Maar ook elders in de Lage Landen waren de broeders nadrukkelijk aanwezig. In dit hoofdstuk proberen we een overzicht te geven van de aanwezigheid van de tempelorde in België, Nederland, Noord-Frankrijk en bij uitbreiding ook het Groot-Hertogdom Luxemburg. Het is moeilijk om een volledig beeld te geven van de bezittingen van de tempelorde en dat heeft zo zijn redenen. Het beschikbare archiefmateriaal is erg onvolledig en bovendien hebben de oorlogen van de voorbije eeuwen heel wat schade toegebracht aan het patrimonium van de tempeliers, vooral in West-Vlaanderen en het noorden van Frankrijk. De meest betrouwbare bronnen zijn die van de hospitaalridders, later de orde van Malta, die de bezittingen na de opheffing van de tempelorde overnamen. Omdat de lijst met inkomsten van de hospitaalridders pas in 1370 werd opgesteld, kunnen we niet voor elk dorp of elke stad met absolute zekerheid bepalen of de bezittingen dateren van voor of na de opheffing van de tempelorde.¹ Toponymische aanwijzingen zijn onvoldoende om een locatie aan de tempeliers toe te schrijven. Niet elke boerderij met de naam 'Tempelhof' heeft ook daadwerkelijk aan de tempeliers toebehoord, maar het omgekeerde is net zo goed mogelijk. Een uitgebreid historisch onderzoek naar elk van deze hoeves zou meer duidelijkheid kunnen scheppen, maar dat is een helse onderneming. Het startschot werd in 2004 gegeven door historicus Filip Hooghe, die in een lijvig werk aantoont dat het Tempeliershof van Weert, in de provincie Antwerpen, ten onrechte die naam draagt. Hetzelfde onderzoek heeft anderzijds heel wat nieuwe informatie over de tempeliers in Bazel en Bornem opgeleverd.²

In België was niet alleen West-Vlaanderen rijkelijk voorzien van tempellanden, maar ook de Waalse provincies Henegouwen en Luik tellen heel wat voormalige tempelhoeves. Het onderzoek naar de tempeliers in Nederland kreeg een flinke stimulans door de studies van Arnoud-Jan Bijsterveld inzake het ontstaan van Alphen en de commanderij van Ter Brake. Het belang van deze commanderij in de

ontwikkeling van de regio en de uitgebreide bezittingen doen niet onder voor de Vlaamse of Franse tempelhoven. Dat Nederland minder bedeed is, klopt niet volledig. In Franse regio's zoals pakweg de Jura of de Savoie, hadden de tempeliers nauwelijks meer bezittingen dan in Nederland. Verder onderzoek naar de bezittingen van de orde in het noorden van de Lage Landen zou meer duidelijkheid kunnen bieden. Het werk van de Nederlander Ben Brus naar de Nederlandse Tempelbezittingen is in deze baanbrekend.³

Net als elders in Europa bestonden de bezittingen van de tempeliers in de Lage Landen vooral uit hoeves, die functioneerden onder het gezag van de dichtstbijzijnde commanderij. De tempelhuizen waarvan we met zekerheid weten dat er een commandeur of praeceptor aan het hoofd stond, zullen we aanduiden als commanderij of praeceptorij. In Tabel II, De meesters en commandeurs van de Lage Landen, kan u de leiders van de commanderijen terugvinden met een aanduiding van de periode waarin ze leefden. De commanderijen, hoeves en huizen die ooit tempelbezit waren, lijken vandaag niet meer op wat de ridders na hun arrestatie in 1307 hebben afgestaan. De verbouwingen die de hospitaalridders of de latere orde van Malta eeuwenlang hebben uitgevoerd, bepalen nog steeds het aanzicht van de voormalige commanderijen en tempelhoeves. Het patriomium van de tempeliers én hospitaalridders was wellicht een betere titel geweest, maar we proberen ons in dit hoofdstuk toch te concentreren op de goederen die van oorsprong puur tempelbezit waren. Het overzicht hieronder is een eerste aanzet om een zo compleet mogelijk overzicht te krijgen van het tempelierspatrimonium (Zie Kaart 7: De tempelorde in de Lage Landen). Het spreekt voor zich dat deze lijst niet volledig is en dat sommige locaties aanleiding kunnen geven tot discussie. Waar mogelijk hebben we geprobeerd te achterhalen of er nog tastbare herinneringen zijn.

West-Vlaanderen

De commanderij van *Ieper* was een van de eerste in het Westen en dankt haar ontstaan aan de medestichter van de orde, Godfried van Sint-Omaars. Volgens de Ieperse historicus Cordonnier, schonk Godfried een huis binnen de stad, en bouwden de tempeliers in 1127 een 'klooster op eenen grond alsdan behoorende aan den Graaf van Vlaanderen en genaamd Opstal waar de gebannen IJperlingen eene volkomen vrijheid genoten.' De Opstal lag buiten de Sint-Kruispoort, nabij de voorstad en de kerk van Sint-Kruis. Het klooster lag 'langs den weg leidende naar Poperinghe, recht over de herberg heden genoemd de Posthoornen'.⁴ Al in 1132 hadden de broeders er een kapel, waar er tijdens de drie kruisdagen en de vijf daaropvolgende dagen mis gelezen werd. De opbrengst ging tijdens deze dagen integraal naar de tempelorde. De kanunniken van de Sint-Maartensproosdij mochten er de mis lezen tijdens de overige dagen. Het domein van de ridders was vrij uitgestrekt en is ruwweg te situeren langs de huidige weg naar Dikkebus, die vroeger de Kruisstraat en daarvoor de Tempelstraat werd genoemd. De commanderij met haar kapel en kerkhof, lag ver-

moedelijk langs de Dikkebusseweg, ter hoogte van de Pannenhuisstraat of bij de weg naar Voormezele. Naast dit gebied, dat het West-Tempelland werd genoemd, hadden de ridders een tweede centrum uitgebouwd ten noorden van de stad. Tussen Brielen en Sint-Jan lag het gebied dat Noord-Tempelland werd genoemd. Aan het begin van de dertiende eeuw bouwden de ridders er een tweede kapel.

De commanderij van Ieper werd geleid door een praeceptor of commandeur, die al vanaf het begin een gezelschap van ongeveer twaalf broeders leidde. Het aantal broeders zou aan het begin van de veertiende eeuw dubbel zo groot zijn geweest, wat vrij indrukwekkend was als we weten dat een doorsnee tempelhuis door één of twee broeders werd bewoond. Verder was er een kapelaan, die de geestelijke taken binnen het huis vervulde, maar de grootste groep werd gevormd door de hospites of tempellandbewoners, die leefden en werkten op de tempeldomeinen.

De tempeliers van Ieper hadden een aantal uitzonderlijke rechten. Zo mochten ze elk jaar tijdens de kruisweek een markt houden, wat de broeders heel wat inkomsten bezorgde. De markt werd bekend onder de naam Ypermarct of Timpelwoucke. De commandeur van Ieper was heer over zijn domein en mocht recht spreken over de bewoners van de tempellanden. Om de orde te bewaren hadden de tempeliers een eigen ordedienst geïnstalleerd, vijf man op het Noord-Tempelland en nog eens vijf man op het West-Tempelland. De tempeliers mochten mensen op hun gebied arresteren en berechten volgens de wetten van de stad. De opbrengst van de boetes werd verdeeld tussen de orde en de schepenen van Ieper.

De bezittingen van de Ieperse tempeliers waren enorm. Dankzij het register dat de hospitaalridders in 1370 opstelden, krijgen we een beeld van de bezittingen van de orde in en rond de stad. Naast de bezittingen in het Noord- en het West-Tempelland, hadden ze er renten op een plaats die Kerckhof werd genoemd. De tempeliers waren nadrukkelijk aanwezig in het noorden van de stad, met renten op huizen in de Diksmuidestraat, aan het Brielenstraatje en in de nabijgelegen Rapstrate die uitgaaf op de Diksmuidestraat, aan de rue du Gardin en de Gansstraat. In de veertiende eeuw liep de Diksmuidestraat verder noordwaarts en omvatte ze ook de huidige Paddevijverstraat en de Pilkemseweg. Verder waren er renten aan de rue des Vez. In de stad hadden ze renten in de Tempelstraat, de Slachthuisstraat, de Boterstraat (?), op de Oude Houtmarkt, aan het kerkhof van Sint-Jacobs, aan de Trouant rue, de Zunt rue, de Rijselstraat en de Neerstraat, een zijstraatje van de Rijselstraat. Tenslotte waren er nog renten binnen en buiten de Mesenpoort en buiten de porte des Larrons.⁵ De tempeliers zouden een rente gehad hebben op de oorspronkelijke houten lakenhal van Ieper, die later door een stenen gebouw werd vervangen.

De directe aanwezigheid van een sterk groeiende stad zorgde al vrij snel voor conflicten met de al even ambitieuze tempeliers. De kanunniken van Sint-Maarten kwamen het eerst in aanvaring met de orde, omdat de tempelbroeders zich steeds nadrukkelijker van hun religieuze gezag probeerden te ontdoen. De tempeliers en de kanunniken twistten over de rechten op de kerk van Brielen, over het begraven van een Ieperse verver en over hun aaneengrenzende bezittingen.

De relaties met de schepenen van de stad was al evenmin gunstig. De jaarmarkt van de tempelridders was intussen uit haar voegen gebarsten en door het stijgend aantal bezoekers, werd de markt uitgebreid tot binnen de muren van de stad, wat voor conflicten zorgde. Na 1225 trok gravin Johanna van Constantinopel het marktrecht naar zich toe en ontnam de broeders zo een belangrijke bron van inkomsten. Na de pijnlijke maatregel van de gravin, de aanslepende conflicten met de Ieperse schepenen over waterleidingen naar het Tempelland en de verkoop van wijn, sloegen bij een tempelier de stoppen door. De tempelbroeder met naam Waerd Froiture, had in een visioen gezien dat de stad Ieper door het water zou worden verzwolgen op Hemelvaartsdag, als straf voor al het onrecht dat de stad Ieper de tempeliers had aangedaan. Tot in de negentiende eeuw verlieten de Ieperlingen op die dag de stad, uit vrees dat de voorspelling van de tempelridder alsnog zou uitkomen.

Door de twisten met de stad, zouden de Ieperse tempeliers hun huizen binnen de muren van de stad verkocht hebben. Toch hadden ze aan het einde van de dertiende eeuw nog steeds bezittingen binnen de muren, want in een vergelijk dat met de schepenen van Ieper werd gesloten inzake de watertoevoer, werden aan de orde waterleidingen naar hun huis in de stad en vier naar hun domein buiten de stad toegewezen.⁶

Net als de tempeliers zelf, waren de Ieperse bewoners van het Tempelland nauw betrokken bij de Vlaamse opstand tegen Filips IV de Schone, maar de orde weigerde een te groot aandeel in de krijgskosten te betalen. De Vlaamse graaf Robrecht van Bethune beslechtte het pleit in het voordeel van de stad en dwong de tempeliers tot het betalen van 4000 pond.⁷

De arrestatie van de tempeliers in het Franse rijk zou in Ieper op een bloedbad geëindigd zijn, waarbij de commandeur Blasius van der Matte, samen met meer dan twintig van zijn broeders om het leven kwam. Dat de Ieperse commanderij aan het begin van de veertiende eeuw meer dan twintig broeders telde, wordt nog te vaak als ongeloofwaardig bestempeld. Zoals we gezien hebben is dit aantal niet te hoog gegrepen.⁸

Na de afschaffing van de orde in 1312 werden alle goederen aan de hospitaalridders overgedragen, die in 1315 een akkoord sloten met de stad om de bewoners van het Tempelland nagenoeg dezelfde rechten te geven als de andere inwoners van Ieper.⁹ Voor de inwoners van de stad veranderde er weinig, de hospitaalridders hadden de plaats van de tempelridders ingenomen. De abt van Saint-Bertin, Jan van Ieper, schreef aan het einde van de veertiende eeuw dat de hospitaalridders in Ieper nog steeds tempeliers werden genoemd. Blijkbaar was dit het geval op veel plaatsen waar de tempeliers ooit aanwezig waren.¹⁰

De commanderij van Ieper verdween waarschijnlijk aan de vooravond van het beleg van 1383, waarbij de hele voorstad met de grond gelijk werd gemaakt. In 1302 hadden tempeliers al eens een stuk van hun grond en een aantal huizen moeten afgestaan voor de aanleg van de tweede vestingmuur rond de stad. Toen in 1581 buiten de Tempelpoort de funderingen voor een nieuw huis werden uitgegraven, stoot-

AFB. 30 – De reus ‘Godfried de Tempelier’ in Ieper, 21 augustus 1960.

Foto: Frans De Geest

ten de werkluï op de crypte waar de Ieperse tempeliers begraven lagen. Volgens een verdwenen kroniek leidde een blauwstenen trap tien treden lager naar een houten deur, met ijzer beslagen. In de gewelfde ruimte lagen de ridders begraven, samen met wat munten en kostbaarheden die in een nis waren opgeborgen.¹¹

Aan het begin van de vorige eeuw kwamen de tempeliers opnieuw boven water. Er werd een nieuw huis gebouwd tussen het ‘Hotel des Brasseurs’ en het huis van Dr. Delie. Bij de grafwerken stootten de arbeiders op het kerkhof van de Ieperse tempeliers: ‘Bij de opdelvingen vindt men er geraamten en beenderen van mensen. Men denkt dat deze voortkomen van het kerkhof der tempeliers, die over vele jaren daar in de nabijheid hun kerkje hadden.’¹²

De tempeliers hebben in Ieper weliswaar niets tastbaars nagelaten, hun etymologisch erfgoed is des te groter. De Ieperse reus Godfried de tempelier, die tot voor kort in de Kattestoet mee door de straten van Ieper trok, is een erbetoon aan de medestichter van de orde. De Tempelstraat en de Tempelpoort in het stadscentrum en de Tempeliersstraat en het dagverblijf ‘Tempelhof’ buiten de wallen, houden de herinnering aan deze omstreden ridderorde levend. De plaats- en straatnamen verwijzen naar wat ooit het domein van de Tempel was in Ieper. Het voormalige postgebouw in de Rijselstraat of Zunt Rue gaat zelfs door als ‘Steen der tempeliers’, al is de band met de orde niet helemaal duidelijk.¹³

Net als Ieper, was *Slijpe* een belangrijk centrum voor de tempelorde in Vlaanderen. De commanderij zag in 1137 het daglicht, na een schenking van de bruggraaf van Sint-Omaars. Hij schonk de altaar- en kapelrechten en de oblationes of gronden die nodig waren voor het onderhoud van de kerk van Slijpe en *Leffinge* aan de tempelridders. De bezittingen van Slijpe groeiden gestaag en vanaf 1141 kwamen er ook landerijen in Stene en Erembaldkapelle bij. In 1171 verwierven de broeders de tienderechten van de op zee gewonnen gronden in Slijpe, Leffinge, Mariakerke en Stene en bij de kapel van de Heilige Maria in Mannekenvere. De oorsprong van de heerlijkheden Klemskerke, Bredene, Nieuwmunster en Vlissegem zou teruggaan tot bezittingen van de tempeliers van Slijpe. Toen de goederen van de tempelorde overgedragen werden aan de hospitaalridders, telde de Tempel van Slijpe niet minder dan acht boerderijen. Slijpe zelf spande de kroon met het Groot tempelhof en het Klein tempelhof. Ten noorden van het dorp lag de hoeve Odekens Cruysse of Oudekenskruis. In Leffinge hadden de ridders de hoeve Fleriskot en langs het kanaal lag nog een tweede hoeve. In Mannekenvere was de hoeve Coudescheure tempelbezit, net als een hoeve nabij de dorpskerk. In Middelkerke stond een hoeve tussen de kerk en de duinen, in Wilskerke stond nog een. Ook onder het bewind van de hospitaalridders bleef de commanderij van Slijpe groeien, wat het Groot-Prioraat in 1550 deed beslissen om een deel van de bezittingen van Slijpe los te koppelen en onder de bevoegdheid van de commanderij Caestre te plaatsen. De Eerste Wereldoorlog was ongenadig voor het Groot-Tempelhof van Slijpe, dat aan het begin van de vorige eeuw nog zijn kapel en monumentale ingangspoort had. De archeologische opgravingen die sinds de jaren zestig van de vorige eeuw door Gilbert Jansseune worden uitgevoerd, tonen aan dat de gebouwen vrij indrukwekkend moeten geweest zijn. In de buurt van het woonhuis stond een kapel en een reeks bijgebouwen. Het geheel was omwald en voorzien van een monumentale inrijpoort. Tot de commanderij behoorden ook nog een aantal tegelbakkerijen, waar rode tegels werden vervaardigd met geel pijpenaarden inlegwerk.

De dertiende-eeuwse kapel van de tempeliers te Slijpe, die de oorspronkelijke houten kapel uit de twaalfde eeuw verving, had een aantal fraaie glasramen. Van 1964 tot 1967 werden tijdens veldprospectie op het Groot-Tempelhof ruim 700 glasscherven teruggevonden, waarmee vier verschillende gelaten konden worden gereconstrueerd. In bijlage krijgen we voor het eerst een representatie te zien van een van de vier ronde glasramen. Het veelkleurige glasraam uit de dertiende eeuw toont het gelaat van Christus, dat vrij goed lijkt op dat van de zogenaamde Mandylion, een mantel of doek waarmee Christus zijn gezicht schoonmaakte en er zijn afdruk op naliet. De Mandylion verdween na de verovering van Constantinopel door de kruisvaarders en sommige historici suggeren dat de Mandylion en de lijkwade van Turijn één en dezelfde zijn, omdat deze laatste tot een vierkant doek geplooid kan worden met het gelaat bovenaan. Wat er ook van zij, het glasraam uit het Groot-Tempelhof lijkt bijzonder goed op de iconen en afbeeldingen van de Mandylion die al sinds de zesde eeuw in de hele christelijke wereld bekend zijn. We kunnen ons hardop afvragen of de glasramen door de tempeliers uit het

AFB. 31 – Het tempelhof van Slijpe
Reproductie: Gilbert Jansseune

oosten werden meegebracht. De glasramen zijn niet de enige merkwaardige vondsten. Tijdens de opgravingen werd een dakpan met ingebakken oud molenspel of marellenspel teruggevonden in de opvullingslaag van een ontmantelde steunbeer van de tweede tempelierskapel. Het molenspel was het enige spel dat de tempeliers mochten spelen, evenwel enkel voor het vermaak en niet voor het geld.

De nabijgelegen parochiekerk van Slijpe werd in 1822 zwaar beschadigd door brand en kreeg tijdens de Eerste Wereldoorlog nog meer klappen. De brandglasramen met de wapens van de commandeurs werden vernield en de graven van de ridders van Malta in het koor van de kerk werden zo goed als allemaal vernietigd.

In 2003 werd tijdens restauratiewerken in de kerk van Leffinge het graf teruggevonden van wat een tempelier zou kunnen zijn. In de gemetste kelder met een rood kruis op de zijwand, lag een jongeman van 25 à 30 jaar oud en met een lengte van ongeveer 1,67 meter.¹⁴

In *Gistel* was er een tempelhof met kapel dicht bij de markt, aan de zuidkant van de weg naar het Sint-Godelieveklooster. Net als in Slijpe, had ook dit hof een tegelbakkerij. Het tempelhof haalde de twintigste eeuw niet, zodat niets er nog herinnert aan de aanwezigheid van de tempeliers.

In *Jabbeke* bezat de orde een huis met grond en een molen in de Watering van Blankenberge, aan de westzijde van de Monnikenweg, op een plaats die nu nog de Noordhoek heet. Het eenvoudige huis zonder kapel werd in de achttiende eeuw gesloopt.¹⁵

De Tempel van Ieper bezat in *Diksmuide* heel wat renten, in de Zuidstraat, de Godekinsstraat, over de Nieuwe Brug, in de Eueninstraat, aan de Bridernorbrighe en in de Noordstraat, nabij de Onze-Lieve-Vrouwekapel, aan de markt Thenhoghen houke en in de Scheepsstraat en het Wlgedic.

Over de tempeliers in *Kortrijk* is er bijzonder weinig informatie voorhanden. We weten enkel dat ze een huis bezaten nabij de hallen. Het gebouw was waarschijnlijk slechts tijdelijk in handen van de orde. Kort na de afschaffing van de tempelorde, bezaten de hospitaalridders van Ieper een rente op een woonhuis van de begijnen in Kortrijk. Het is niet duidelijk of dit ook al voordien het geval was.¹⁶

In *Veurne* hadden de tempeliers een rente in een plaats die Stalhole werd genoemd. Over het bestaan van een Tempelhuys in de stad woedt al jaren een levendige discussie. Het lijkt erop dat een verdwenen straatje, evenwijdig met de Smissestraat, aan de oostkant van de Noordstraat, leidde naar het intussen verdwenen tempelhof. Het ontbreken van elk archivalisch bewijs voor de opheffing van de orde is onvoldoende bewijs voor het niet-bestaan van het tempelhof. Bovendien kennen we zes tempelridders die de naam van de stad dragen, waarvan de bekendste ongetwijfeld Robrecht van Veurne is. Vanaf de tweede helft van de twaalfde eeuw werden tempeliers vaak genoemd naar het tempelhuys waarin ze werden opgenomen of naar de commanderij waar ze een belangrijk deel van hun carrière verbleven.¹⁷

De tempeliers van Slijpe bezaten in *Nieuwpoort* acht huizen en een stuk land in de stad, bovendien was Nieuwpoort hun ook een rente verschuldigd. De toren van de voormalige Sint-Laurentiuskerk, die ook wel de Duivelstoren of tempeliers-toren wordt genoemd, heeft zoals het zich nu laat aanzien niets met de orde te maken.¹⁸

In *Brugge* hadden de broeders verschillende huizen, een in de Ververstraat en een ander op de Vismarkt, die we nu kennen als de Grote Markt. Het huis met nummer 33/34, voorzien van kantelen, is het huis 'Ter Temple', dat later 'De drie monikken' is genoemd. De twee huizen aan linkerkant van 'Ter Temple' behoorden waarschijnlijk ook aan de orde toe. Vandaag zijn het restaurants voor de vele toeristen die de stad bezoeken. Het Tempelhuys in de Katelijnestraat werd in 1580 verbouwd tot een refuge voor de commandeur van Slijpe. De gevel is het enige authentieke aan het gebouw, dat verbouwd werd tot een vegetarisch restaurant. Net buiten de stad hadden de tempeliers een huis langs het huidige kanaal naar Oostende, dat Schipsdael of Scheepsdale werd genoemd. De kapel van het huis werd tijdens de godsdienstoorlogen verwoest. Bij het tempelhof dat ook wel 'Sint-Pieters-op-den-Dijk' of 'Tempel van Baelst' werd genoemd, hoorden verschillende huizen. De tempeliers van Brugge hadden tenslotte ook gronden in Vlissegem en Dudzele.¹⁹

In *Ruiselede* had de orde uitgestrekte bezittingen. In 1200 schonk Zeger II, de kastelein van Gent, zijn allodium te Vigghenseele aan de tempeliers, ter gelegenheid van zijn toetreding tot de orde, samen met een hoeve op den Briel in Gent en een

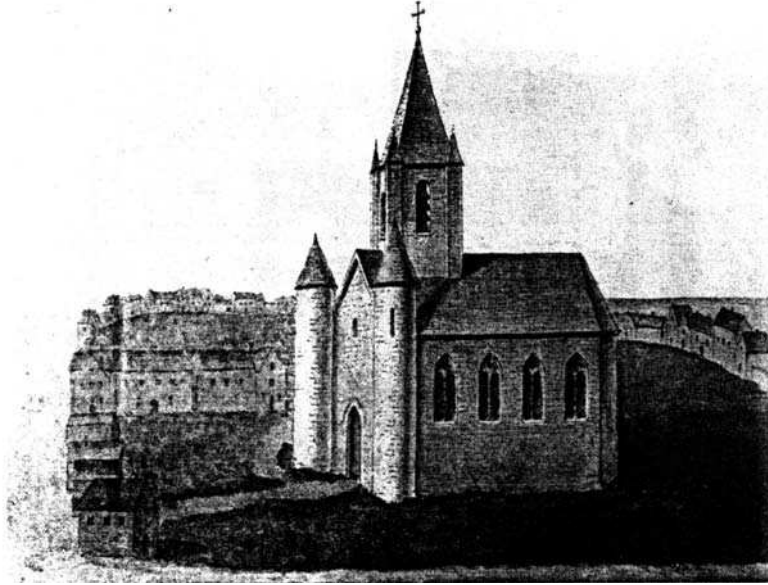
stuk land te Zaamslag. Het hof te Viggenzele (Kanegem) behoorde niet tot de schenking, maar wel twee andere belangrijke hoeves, het Groot-Vlaaght en het Klein-Vlaaght. Daarbij kwamen grote stukken gronden, weide en bos en renten die gekend waren onder de namen Kerckyelet, Middelgheleet en Schalsghelecht.²⁰

Oost-Vlaanderen

Toen Zeger II, de burggraaf van Gent in 1200 tot de tempelorde toetrad, schonk hij een stuk land met een huis op de Briel te *Gent*, samen met een hoeve te *Gent*, zijn allodium te Viggenzele bij Kanegem en zijn bezittingen in Zeeuws-Vlaanderen. Het tempelhof van *Gent* was volledig ommuurd en voorzien van een wal. De hoofdingang lag in de huidige Sint-Margrietstraat. Nog voor 1288 bouwden de ridders er een kerk, die opgedragen werd aan Onze-Lieve-Vrouw ter Zwalmen. Blijkbaar was het gebouw vrij groot, want in veertiende eeuw telde de kerk maar liefst vijf kapellen. Op 22 september 1566 werd de kerk door de beeldenstormers onder handen genomen. Het was de start van een droevige reeks vernielingen in de stad. In 1797 werd het gebouw volledig afgebroken. De rest van het tempelhof verdween onder de grond, tot aan het eind van vorige eeuw bij een noodgraving de resten werden teruggevonden. Het tempelhof van *Gent* geniet de meeste belangstelling omwille van de aanwezigheid van Adelise, de enige ‘tempelnon’ uit de Lage Landen die we vandaag kennen. Alhoewel de tempelregel geen vrouwen in de orde toeliet, zijn er heel wat voorbeelden, zelfs van praeceptrices of vrouwen die aan het hoofd van een commanderij stonden.²¹ Adelise was een rijke en machtige dame, die in de loop van de dertiende eeuw binnen de muren van het *Gentse* tempelhof ging leven, in een ruimte die gescheiden was van de mannen. Ze had haar bezittingen in Zaamslag, Osseniss, Ruiselede, Nevele en Oostburg aan de orde afgestaan. Toen later Arnulf van Assche tot kapelaan van de Tempel van *Gent* werd benoemd, was dat vooral op voorspraak van Adelise. De ceremonie vond plaats in de tweede kapel van de kerk, die door Adelise was gesticht.²²

Het tempeliershof ‘Ter Dorent’ in *Bazel*, nabij Kruikeke zou volgens Filip Hooghe bij de schenkingen van Zeger II behoord hebben, toen die in 1200 tot de tempelorde toetrad. Het tempeliershof van Weert zou volgens dezelfde auteur geen tempelbezit geweest zijn.²³

In *Anzegem* hadden de tempeliers een huis met een kapel. Ze hadden de volledige rechtspraak in het gebied. Net als in Brugge en Doornik hadden de broeders een refuge in de dichtstbijzijnde stad. Het vluchthuis van de broeders in de stad *Oudenaarde* was vrij groot en had een kapel. Een deel bestaat nog steeds en wordt sinds 1846 bewoond door de zusters ongeschoeide karmelietessen van Oudenaarde.²⁴ De aanwezigheid van de tempeliers in Anzegem beperkte zich tot een stuk grond dat de broeders van Brugge in 1298 van de Vlaamse graaf Gwijde van Dampierre kochten.²⁵

AFB. 31 – De kapel van het tempelhof te Gent.
Reproductie Aquarel Van den Eynde

Antwerpen en Limburg

In *Oud-Turnhout*, nabij Turnhout, hadden de tempeliers een huis, dat in 1212 door Hendrik, de hertog van Brabant aan hen werd afgestaan.

Brussel, Vlaams-Brabant en Waals-Brabant

De aanwezigheid van de tempeliers in *Leuven* zou teruggaan tot in 1187, toen graaf Godfried III van Brabant de orde een schenking in *Wolvenberg* deed. Net als de Vlaamse graven waren de graven van Brabant de tempelorde zeer genegen en al in 1142 stond graaf Godfried I van Lotharingen en Brabant de verheffingsgelden af aan de orde. In de periode na de tempeliers bouwden de hospitaalridders de Tempel van Leuven verder uit tot een volwaardige commanderie met een kapel die opgedragen werd aan Sint-Jan. In *Molenbeek* zouden de tempeliers een huis gehad hebben.²⁶

In 1209 stond Franck d'Archennes, een lokale heer, zijn leen Thines met alle rechten af aan de tempelorde. Het stuk grond lag op het territorium van *Vaillampont*, nabij Nijvel. De goedkeuring van Hendrik I hertog van Lotharingen en Brabant gaf de tempeliers de nodige steun en in de jaren die volgden bouwden de ridders hun bezittingen uit tot een indrukwekkend geheel. Kort na de schenking kochten de broeders grond langs de weg van Nijvel naar Namen. In 1220 kregen de

tempeliers er de rechten van de grond in handen en werd al het dode hout in het bos van Nijvel aan hen afgestaan. De commanderij die door de hospitaalridders was overgenomen, werd in 1796 geconfisqueerd en verkocht als nationaal goed. Het ommuurde domein werd door de eeuwen heen verbouwd tot hoeve, maar vandaag de dag is de commanderij het toneel geworden van banketten en huwelijksfeesten, die in het voormalig kasteel van de hospitaalridders worden georganiseerd. De talrijke inscripties uit de tijd van de orde van Malta maken een bezoekje aan het gebouwencomplex zeker de moeite waard. In de nabijgelegen dorpskerk van Thines-lez-Nivelles zijn er verschillende grafstenen van ridders van de orde van Malta terug te vinden. De hoeve 'Viescourt' of 'Vielle Cour' in Thines draagt nog steeds de wapens van de opvolgers van de tempeliers. In *Waver* tenslotte, hadden de tempeliers een huis met kapel, 'Neuve-Court' genaamd. Er is geen stichtingsakte bewaard, maar Laurent Dailliez dateert de stichting van het huis in 1183.²⁷

Luik

De commanderij van *Villers-le-Temple* is nog steeds een van de mooiste in de Lage Landen. Deze belangrijke commanderij werd gesticht door Gerard de Villers voor 1257. Drie jaar later liet hij het kasteel van de commanderij bouwen. Het domein was reeds in de tijd van de tempeliers uitgestrekt, met gronden tot in het nabijgelegen Nandrin en bossen in Frémeaux, Comblen, Fleurus en Chaumont. Daarnaast bezat de commanderij nog twee watermolens. De eerste molen, die langs een riviertje in Villers stond, heet 'L'armoulin' en ligt in Hondroux, nabij Villers. De tweede watermolen is terug te vinden langs de weg naar Huy en heet 'Neumoulin'. De commanderij van Villers-le-Temple is nog steeds ommuurd en voorzien van hoektorens die ons doen denken aan de grote commanderijen uit de Larzac, in het zuiden van Frankrijk. Naast het hoofdgebouw en de kapel stonden heel wat bijgebouwen, die net als het kasteel binnen de omwalling stonden. Villers-le-Temple is zeker een bezoekje waard, al was het maar om de unieke grafsteen van Gerard de Villers, die na het verdwijnen van de kapel in de aangrenzende dorpskerk werd geplaatst. Gerard overleed op 23 februari 1273. Niet zover van Villers, hadden de tempeliers vanaf 1247 een hoeve in *Strée* of *Estrée*. Langs de route du Strée in de gemeente Modave, staat de 'Ferme de la commanderie', te herkennen aan het Maltezer kruis in de muren. In de kelders van de hoeve start een vijftien meter lange gang, die uitkomt op een diepe put. De hoeve is vandaag deels omgebouwd tot gastenverblijf voor toeristen.²⁸

In *Huy* of *Hoei* zou het 'Château de Bonne Espérance' of het kasteel van de goede hoop, gebouwd zijn boven op de grondvesten van een Tempelhuis, dat van Villers-le-Temple afhankelijk was. Graafwerken op het binnenplein legden de grondvesten van een oudere constructie bloot, al is de link met de tempelridders zeker niet bewezen. De tempeliers waren wel in Huy aanwezig en hadden er een groot huis met oratorium en afhankelijkheden. De gebouwen hadden het zwaar te verdu-

AFB. 32 – De ‘Ferme de la commanderie’ in Modave.
Foto: Catherine Charlier

ren door opeenvolgende oorlogen en werden in 1757 afgebroken. Net buiten Huy hadden de tempeliers een huis met kapel in *Longpré*.²⁹ Volgens Laurent Dailliez bezaten de tempeliers ook een huis in Luik.³⁰

Niet zo ver van Luik, in *Bierset*, hadden de tempeliers een huis langs de weg naar Awans. Het huis werd volledig vernield. In *Visé*, ten noorden van Luik, bezat de orde een huis met kapel en een flink aantal rechten. De ‘Ferme du Temple’ aan de Porte de Lorette in Visé is nog steeds een actief landbouwbedrijf, waar streekrechten geproefd en gekocht kunnen worden. Tussen Luik en Huy, in de gemeente Donceel, staat te *Haneffe* nog steeds de kapel van de tempeliers, vlak tegenover de dorpskerk en palend aan een grote hoeve. In *Corswarem*, halfweg tussen Hanut en Waremme, hadden de tempeliers een huis met kapel.³¹

Henegouwen

Het Tempelhuis van *Neerwaasten* of Bas-Warneton was een van de eerste in het graafschap Vlaanderen. Neerwaasten was afhankelijk van de commanderie van Ieper en zou volgens Dailliez voor een beperkte periode de titel van commanderie gedragen hebben. Blijkbaar waren er niet veel bezittingen en kwamen de inkomsten van het huis voornamelijk uit verheffingsgelden, tienden en uit de inkomsten van de hoge justitie die de broeders er bezaten.³²

De best bewaard gebleven commanderie in de Lage Landen is ongetwijfeld die van *Saint-Léger*, in het Waalse Henengouwen. Het huis van Saint-Léger zou ontstaan zijn toen Gosses of Gossuin van Saint-Léger in 1238 tot de orde toetrad en al zijn bezittingen in de kastelnij Doornik aan de tempelorde afstond. Pas in 1257 is

er voor het eerst sprake van een Tempelhuus in Saint-Léger, al is het duidelijk dat het huus vroeger werd gesticht. De ridders beheerden de regio en oefenden alle rechten en privileges van de hoge justitie uit. In de loop der jaren breidden de broeders hun bezittingen in de regio fors uit met stukken grond in *Dottignies* of Dottenijs en *Le Raspaille* nabij Saint-Léger. In 1270 kregen de tempeliers van Saint-Léger een huus in de Sint-Jacobsparochie van Doornik en een tweede in de parochie Saint-Piat aan de kaai 'Quai des Poissonsceaux' dat ze zouden gebruiken als vluchthuis in oorlogstijd.³³ Vandaag beheerst de tempelhoeve nog steeds het dorp. In de schaduw van de kerk, langs het kanaal, staat de dertiende-eeuwse kapel nog steeds overeind, al heeft het gebouu na een reeks verbouwingen wat van haar glans verloren. De nabijgelegen schuur is veel kleiner dan de verdwenen tiendenschuur van de orde. De stenen die nu nog verspreid liggen in de weide geven een beeld van het formaat van de schuur, die dertig bij vijftig meter groot was.

Toen Boudewijn van Rumes in 1190 op kruistocht vertrok, schonk hij de tempeliers de rechten op zesendertig bunder in de bossen van Doornik. Later schonk hij nog eens twaalf bunder bos, dat aansloot op de eerdere schenking.³⁴

De commanderie van *Piéton* of Vernoit, nabij Chapelle-lez-Herlaimont, kende haar glorieperiode pas vanaf de veertiende eeuw, toen de hospitaalridders er hun hoofdzetel voor de regio's Henegouwen en Cambrai vestigden. Omdat de hospitaalridders al in 1139 in de streek aanwezig waren, is het niet zeker of de 'Ferme de la commanderie' een originele tempelhoeve is. Van de fiere hoeve blijven vandaag enkel de stijlen van de poort over.³⁵

Even ten zuiden van Mons, nabij *Frameries*, waren de tempeliers aanwezig in het plaatsje Le Fliémet, waar ze in 1142 grond kregen van graaf Boudewijn IV van Henegouwen. De graaf bleef de broeders van 'Le Fliémet' of Flumé steunen, die hun

AFB. 33 – De 'Ferme de la commanderie' van Piéton, nabij Chapelle-lez-Herlaimont.
Reproductie: Gerard Colle, Piéton

bezittingen gestaag uitbouwden in de omliggende dorpen Frameries, Genly en Sars. De tempelhoef bestaat vandaag de dag nog steeds. De pijler die voor de hoeve staat, draagt de wapens van een van de laatste commandeurs van de orde van Malta.³⁶

Op de weg van Gerpinnes naar Nalinnes, stond het Tempelhuis van *Bertransart*. De tempeliers in Bertransart hadden een kapel, gronden in Florinnes en een bos dat 'Le bois du Temple' werd genoemd. Vandaag bestaat de tempelhoef nog steeds, al zijn de gebouwen grotendeels negentiende-eeuws. De kapel dateert uit de zeventiende eeuw en heeft in een van de balken van het plafond een fraai Maltezer kruis. Het nabijgelegen Loverval zou tot de bezittingen van de tempeliers van Bertransart behoord hebben.³⁷

Namen

In de provincie Namen, hadden de tempeliers in *Acoz* een klein huis met aanhangelijkheden. Een ander huis lag in de parochie Saint-Denis te *La Bruyère*, vlakbij Namen. Het huis had een kapel, gronden en een molen. In de zeventiende eeuw werden de gebouwen zwaar beschadigd.³⁸

Ten zuiden van Villers-le-Temple, op de grens met de provincie Luik, waren de tempeliers heer van de dorpjes *Somme* en *Leuze*, waar ze invloed uitoefenden op alle niveaus van justitie en rechtspraken over de bevolking. Het huis kwam in 1255 in handen van de orde en was voorzien van een mooie kapel, een watermolen en heel wat omliggende landerijen. In Leuze staat vandaag nog steeds de 'Ferme des Templiers'. Vanuit de tempelhoef zou volgens een legende een onderaardse gang lopen naar het kasteel van Somal. In *Beuzet*, tussen Namen en Gembloux stond de tempelhoef van Gérardcourt.³⁹

Luxemburg

In *Hagrimont*, nabij Marche-en-Famenne, kregen de tempeliers in 1191 een huis, nabij de rivier Wame, samen met omliggende stukken grond en bos. In 1248 werd het domein uitgebreid met een leen in Chenehem of Cheneu, een locatie die nu bekend is als 'Moustaviet', langs de weg naar Nassogne. De commanderij is bijna volledig verdwenen, op enkele stukken muur na in een hoeve in Rochefort, langs de route de Marche.⁴⁰

In het Groot-Hertogdom had de orde uitgebreide bezittingen. In de stad *Luxemburg* hadden de tempeliers een huis op de hoek van de straat Mamer en de Marché-aux-Herbes.

In *Folschette* bezat de orde het Tempelhuis van Eschette, dat door de graaf van Vianden aan de tempeliers van Roth werd geschonken. Het uitgestrekte domein reikte van Wahl tot in Rindschleiden en tot in het centrum van Vichten, waar de broeders een tiendenschuur hadden. Het Tempelhuis stond een tweetal kilometer ten noordoosten van het dorpje Folschette. Vandaag is er niets meer overgebleven.

AFB. 34 – In de romaanse basiliek van Roth werden de missen gelezen door de tempeliers, die heersten over de volledige linkeroever van de Our en over de kapel Saint-Nicolas.

Foto: Toeristische dienst Vianden

Het Tempelhuis van *Gilsdorf* in Diekirch stond op een plaats die bekend was onder de naam ‘Heischel’ en had een aantal bezittingen in de buurt, zoals een hoeve, een molen, een tuin, akkers en weiden.

In 1278 stond Pierre de Bascharage zijn bezittingen in *Hautcharage* of Oberkerschen af aan de tempeliers. De schenking omvatte gebouwen en tienden. De orde zou het tempelhof uitbreiden met een kapel en een kerkhof.

De tempeliers van *Roth* kregen aan het einde van de dertiende eeuw van de kastelein van Fels een landelijke woning in *Larochette*, met afhankelijkheden. Het huis zelf bestaat vandaag niet meer, maar de spookverhalen uit het nabijgelegen kasteel van de kastelein zijn daarom niet minder boeiend. Op een bepaalde dag zouden de tempeliers met een list het kasteel binnengedrongen zijn, waarop de vrouw van de kastelein zich met haar kind en de gouden kribbe in de vergeetput stortte om uit handen van de ridders te blijven. Sindsdien zou de geest van laatste meester van de tempelorde, Jacques de Molay, op klokslag middernacht in het kasteel verschijnen, aan het hoofd van zijn witte ridders, om er de sabbat te vieren.⁴¹

Nadat de tempeliers in 1256 de volledige linkeroever van de Our in handen kregen, vestigden ze zich in het nabijgelegen *Vianden*. De eerste commandeur van wat de tempeliers Vienne noemden, was een zekere Herman. Hij startte in 1261 met de bouw van een kapel of de *capella militum*, die pas in 1311 voltooid werd, toen de

tempeliers al volop aan hun eindstrijd bezig waren. De kapel van Saint-Nicolas brandde in 1723 af en werd ook in 1944 zwaar beschadigd.

Net over de Duitse grens ligt de commanderij van *Roth*, waar de tempeliers zich aan het begin van de dertiende eeuw vestigden. In 1228 stond de aartsbisschop van Trier de Sint-Pietersparochie aan de broeders af, wat voor niet aflatende twisten zou zorgen met hun naaste burenen. Op een rots die uittorent boven de Our, bouwden de tempeliers een versterkt huis met een kapel, die octagonaal van vorm geweest zou zijn. De commanderij van Roth spreekt vooral tot de verbeelding omdat die in tal van legenden als toevluchtsoord diende voor tempeliers na de arrestaties van 1307. De gebouwen van de tempeliers werden in 1733 door de orde van Malta deels afgebroken, voor de bouw van de huidige commanderij. De romaanse Sint-Pieterskerk werd na 1228 door de tempeliers verbouwd en uitgebreid. Vandaag vinden we de wapenschilden van heel wat johannieters terug in de kerk.⁴²

Nederland

De tempeliers hadden in Zeeland bezittingen te *Zaamslag*, in *Middelburg*, *Zierikzee* en bij *Vere*.

De minderbroeders pikten na de arrestatie de goederen van de Tempel te Middelburg in, samen met de augustijnen. De arrestatie van de tempeliers in Zierikzee zou niet zonder slag of stoot verlopen zijn en toen de Nederlanden in 1315 en 1316 getroffen werden door een epidemie, werd dit aangezien als een straf voor de geweldplegingen tegen de tempeliers.⁴³

In het Nederlandse Zeeuws-Vlaanderen hadden de tempeliers nogal wat bezittingen. Al in 1181 stond Giselbrecht, de heer van Nevele, grond af aan de tempelorde tussen *Oostburg* en *Yzendijke*. Een jaar later schonk Walter van Gonela, een leenman van de Vlaamse graaf Filips van de Elzas, grond af in *Oostburg*, nabij de kust. Van Filips, zoon van de kasteelheer van *Oostburg*, zouden de tempeliers twee huizen gekregen hebben in de stad. *Oostburg* was voor de orde blijkbaar niet onbelangrijk, want aan het einde van de dertiende eeuw breidden ze hun bezittingen in de regio uit. Vanaf 1282 huurden de tempeliers van Brugge een stuk grond op het veen bij *Aardenburg* van de Vlaamse graaf Gwijde van Dampierre. Dit gebeurde op verzoek van de commandeur van Vlaanderen, Pieter Utenzacke. Nauwelijk een jaar later verkocht de graaf de gronden aan de tempeliers.⁴⁴

Het Tempelhuis van *Zaamslag* onstond in 1280, na een schenking van Gerard van Maelstede, de zoon van de schout van Hulst. Hij stond landerijen en bezittingen af aan de broeders, die samengevoegd werden met de bezittingen die de Gentse Adelise aan de broeders had afgestaan. Zeger II van Gent had in 1200 bij zijn intrede in de orde, ook zijn land *Aandijke* nabij *Zaamslag* afgestaan, en alle levende paarden die leefden in het bos *Ywerie* in de Vier Ambachten (*Hulst*, *Axel*, *Assenede* en *Bouchoute*). De tempelhoeve van *Zaamslag* zou op de *West-Zaamslagpolder* bestaan hebben. Vandaag staat aan de *Terneuzensestraat*, halverwege tussen het dorp

Zaamslag en het kruispunt Sint-Anna een kleine hoeve die de tempelhoeve of de kleine Tempel wordt genoemd. Net als in Ieper werden de hospitaalridders lang na het verdwijnen van de tempelorde, door de lokale bevolking nog steeds als tempeliers aanzien.⁴⁵

In *Alphen*, niet zo ver van Breda, stond de commanderij van Ter Brake. Volgens historici is Ter Brake de enige commanderij in het huidige Nederland. De tempeliers vestigden zich in Alphen tussen 1144 en 1187, na een schenking van de heren van Breda. De commanderij had bezittingen en rechten in Alphen zelf, maar ook in *Oosterhout*, *Rixtel* en *Heesbeen* in Noord-Brabant. Een akte uit 1236 vertelt ons dat de commanderij uit een omwalde hoeve met landerijen bestond, de naam Ter Braken wijst immers op het breken of scheuren van de grond door het ploegen. Volgens Arnoud-Jan Bijsterveld was het tempelhof een ontginningshoeve, die centraal stond in het in cultuur brengen van woeste of onontgonnen gronden. Bij de hoeve hoorde een molen en talloze erfpachten en accijnzen op dertien hoeves en tientallen stukken grond. Daarnaast hadden de tempeliers gronden in de gehuchten Kwaalburg, Boshoven en Oosterwijk. Dit indrukwekkend aantal rechten en bezittingen wijst er volgens Bijsterveld op dat de tempeliers de bezittingen van de abdij van Echternach, die oorspronkelijk in Alphen aanwezig was, overgenomen hebben. Net als de abdij van Tongerlo, was de tempelorde actief betrokken bij dit proces en genoot het van de bijhorende rechten op deze gronden. De tempeliers bezaten tienden in de buurt van de kerk van Alphen, aan de Goedentijd of het akkergebied ten noorden van de kerk, op Ter Over vlakbij de commanderij, in Boshoven en op de hoeve van Chaam.

De tempeliers van Ter Brake kwamen al snel in aanvaring met de broeders van de abdij van Tongerlo. Het pleit werd in het voordeel van de tempelorde beslecht in aanwezigheid van de tempelbroeder Herman en de prior van Waver. In een oorkonde uit 1260 vinden we de namen terug van nog twee Nederlandse tempeliers: 'broeder Johannes en broeder Henricus de Brake, broeders van de militie van de tempel'. Net als in Alphen, waar de tempeliers recht hadden op een derde van de niet ontgonnen gronden, eisten ze dezelfde rechten op de woeste gronden in Chaam, evenwel zonder succes. Het lijkt erop dat de heren van Breda in de loop van de dertiende eeuw probeerden de invloed van de tempeliers terug te dringen.

Toen de hospitaalridders in 1313 de goederen in handen kregen, waren ze nauwelijks onderhouden. In de eeuwen die volgden, bouwden de ridders van Sint-Jan het goed uit tot een commanderij, maar het lot was Ter Brake ongunstig gezind. Geplaagd door oorlogen en steeds terugkerende overstromingen, besloten de ridders in 1616 het goed over te dragen aan Willem van Nassau, de prins van Oranje en de baron van Breda.⁴⁶

In 1214 droegen Willem, graaf van Megen en zijn zoon hun allodium te Rikestele of *Rixtel* over aan de tempeliers van Ter Brake, met toestemming van Hendrik I, de hertog van Brabant. De broeders kregen ook alle gronden, weiden en bos, die bij het allodium hoorden.⁴⁷ In 1289 werd de hoeve van Rixtel aan Amilius van Buscele, poorter van 's Hertogenbosch in leen gegeven. Na de opheffing van de

tempelorde, werden deze bezittingen verdeeld onder de hospitaalridders en de cisterciënzerinnenabdij van Binderen, niet ver van Helmond. Blijkbaar hadden de zusters het grootste stuk gekregen, want de hospitaalridders protesteerden heftig tegen de inbreuk op hun rechten. Ondanks hun protestbrieven, bleef hertog Jan van Brabant de abdij van Binderen de hand boven het hoofd houden.⁴⁸

In *Hulst* bezaten de tempeliers van het Vlaamse Slijpe grond, die ze in 1186 met de Vlaamse graaf Filips van de Elzas ruilden voor een cijns die ze aan hem verschuldigd waren.⁴⁹

Nord Pas-de-Calais

In *Loison* hadden de tempeliers een commanderij, die door de Franse koningen aan de broeders van de ridderschap van de Tempel werd geschonken, voor de verdediging van het Heilig Land. Wanneer de broeders in *Loison* verschenen is niet bekend, de oudste bronnen dateren van aan het begin van de veertiende eeuw. De commanderij lag in het centrum van het dorp, langs het riviertje *Créquoise*, dat *Loison* doormidden snijdt. Naast het huis en de kapel stond er een grote toren die in de vijftiende eeuw als gevangenis werd gebruikt. De commanderij had heel wat hoevegebouwen en een watermolen aan de overkant van de rivier. Buiten het domein bezaten de broeders landerijen en bossen in alle windrichtingen. De tempeliers van *Loison* hadden verder nog huizen in *Frencq*, *Campagne* en in *Temple-lez-Waben*. In de oorlogen die de regio in de daaropvolgende eeuwen teisterden, kregen de voormalige tempeliersbezittingen van *Loison* het zwaar te verduren. De commanderij werd in 1595 platgebrand en het omliggende land werd verwoest. Vandaag is de hoeve in de *Allée des Templiers* van *Loison-sur-Créquoise* een gastenverblijf voor toeristen.⁵⁰

In *Frencq*, nabij *Le Touquet*, hadden de tempeliers een tiendenschuur waar ze al het graan uit de streek van *Montreuil* bewaarden. In *Montreuil-sur-Mer* bezat de orde een refuge of vluchthuis.⁵¹ De tempeliers *Raoul de Monteswis* en *Eudes d'Ecuires*, die in 1307 in *Montreuil* werden aangehouden, werden later levend verbrand. Over de tempeliers in *Montreuil* doen de wildste verhalen de ronde. Volgens de Franse auteur *Philippe Valcq* dankte de stad haar rijkdom aan de ridders. In werkelijkheid waren de bezittingen van de orde in de regio niet zo belangrijk: de hospitaalridders zouden de bezittingen al in de veertiende eeuw niet meer zelf gebruiken.⁵² Nabij *Montreuil* hadden de tempeliers een commanderij in het plaatsje dat *Gombermond* werd genoemd, tussen *Campagne-les-Boulonnais* en *Ergny*, maar kort na het verdwijnen van de orde werden de gebouwen verwoest.

De commanderij *Le Temple-lez-Waben* in *Conchil* lag op de weg naar *Montreuil*. Het huis was voorzien van een kapel en had schuren en een molen. Het dorp dat zich beetje bij beetje ontwikkelde rondom de tempelhoef lag aan de basis van het ontstaan van *Conchil-le-Temple*. Het bos 'Le bois de la commanderie', herinnert vandaag nog aan de tempeliers en hospitaalridders.

De commanderij van *Campagne-les-Hesdin* bestond uit een hoeve met kapel en een grote schuur, die het net als de commanderij van Loison, zwaar te verduren hadden tijdens de opeenvolgende oorlogen in de zestiende eeuw.⁵³

Tijdens hun bezoek aan *Cassel* in 1128, kregen de stichters van de tempelorde er bepaalde goederen, ondermeer de offeranden van de Sint-Pieterskerk. In 1191 werd Robert Bretus in Cassel als broeder in de orde opgenomen. Hij stond alle goederen die hij van de kerk bezat aan de tempeliers van Cassel af. Alhoewel we geen namen van commandeurs kennen, was het tempelhuis van Cassel zeer waarschijnlijk een commanderij. Het tempelhuis van *Hazebrouck* was afhankelijk van Cassel. In 1242 kregen de tempeliers de grond die Arnoud de Landas, de heer van Eine, bezat in de parochies Hazebrouck, Borre en omgeving. In dezelfde periode kregen de tempeliers nog gronden nabij Boore of *Borre*, in het bos van Nieppe. Ze bouwden er een huis, zonder kapel. Het gebouw werd in de zeventiende eeuw afgebroken. Het tempelhuis had een twaalftal ondergeschikte lenen en een groot aantal renten.⁵⁴

De commanderij van *Sint-Omaars* bezat een schuur in *Quelmes* en in *Fauquembergues* en de verheffingsgelden van vier lenen in Arques.⁵⁵

In het havenstadje *Wissant* zouden de tempeliers vlakbij het strand een huis gehad hebben. Het gebouw met zijn metersdikke muren stond bij hoogtij vlak in de branding. Het Tempelgoed werd waarschijnlijk in 1347 verwoest en in de loop van de achttiende eeuw verzwolgen door de duinen. De versterkte toren van het gebouw, die de verwoestingen had overleefd, werd later gebruikt als platform voor kanonnen. Vlakbij de toren werd in 1895 een gewelfde zaal blootgelegd, die bijna meteen instortte.⁵⁶

De vermeende tempeliershoeve in *Landrethun-les-Ardres*, tussen Sint-Omaars en Calais heeft weinig van haar pracht ingeboet, al hebben verbouwingen sinds de zestiende eeuw duidelijk hun invloed gehad. De witgekalkte muren en de rode dakpannen geven het complex een sfeervolle aanblik. De ‘logis’ of het hoofdgebouw domineert nog steeds de hoeve, met wat rest van de grote toren. Het neerhof is authentieker, al dateren de meeste hoevegebouwen uit de negentiende eeuw.

In het hart van Picardië, in *Arras*, hadden de tempeliers een commanderij net buiten de muren van de stad, langs de weg die leidde naar Bapaume.⁵⁷ Met toestemming van de abt van Sint-Vaast, bouwden de ridders al in 1140 een kapel in hun huis. Nog voor het einde van de eeuw breidden de broeders hun bezittingen in de regio uit met huizen en gronden. De commanderij kreeg schenkingen van mannen en vrouwen die op het kerkhof van de tempeliers in Arras werden begraven. Na de opheffing van orde werd de commanderij zwaar beschadigd tijdens een beleg van de stad door de Engelsen. De hospitaalridders besloten het zwaar gehavende gebouw niet meer opnieuw op te bouwen, net als de huizen van de orde in de stad. De kapel van de ridders wachtte hetzelfde lot, zodat er vandaag geen tastbare herinneringen meer over zijn. De commanderij van Arras had afhankelijkheden in *Agnez-les-Duisans* en *Blairville*. In Agnez-les-Duisans hadden de ridders vanaf 1219 een huis langs de weg naar Hautavesnes. De schenking van het huis te Blairville dateert uit

dezelfde periode. Aan het huis van Blairville waren nog landerijen gekoppeld te *Ficheux, Kaisnois* en *Brokonsart*.⁵⁸

Tussen de dorpjes Hénin-Liétard en *Dourges* bezaten de tempeliers de Tempel van *Hénin-Liétard*. Het complex bestond uit een boerderij met aanhorigheden met uitgestrekte gronden te Dourges, Bourcheuil, Garguetel, Noyelles-Godeau en Courchelles. In het cartularium van de tempeliers, samengesteld door de Marquis d'Albon, vinden we in 1125 de schenking terug van ridder Balduinus d'Henin-Liétard aan de tempeliers. Het gaat om grond en water te Planque, nabij Douai in Frans-Vlaanderen.⁵⁹

De belangrijkste commanderij die vandaag in het Département du Nord ligt, is die van *Caestre-Eecke*. De hoeve die op de weg van Kaaster of Caestre naar Eecke ligt, werd aanvankelijk commanderij van Eecke genoemd, omdat ze dicht bij het dorp met diezelfde naam lag. Vanaf de zestiende eeuw, toen de bezittingen al twee eeuwen in handen van de hospitaalridders waren, werd het complex herdoopt tot commanderij van Caestre. De commandeur van Caestre-Eecke was heer over een uitgebreid gebied en sprak recht in de twee dorpen, maar ook in de nabijgelegen plaatsjes Vieux-Berquin, Hazebrouck en Oxelaëre die schatplichtig waren aan de tempeliers. Het tempelhof is vandaag nog steeds een indrukwekkende getuige van de aanwezigheid van de ridderorden. De groei die onder het Tempelbewind begon, werd doorgezet door de hospitaalridders. Toen in 1565 het aantal afhankelijkheden zodanig was toegenomen, werd Caestre losgekoppeld van Slijpe om een eigen baljuwschap te vormen.⁶⁰ Vandaag ligt de verbouwde commanderij er slaperig bij, maar indrukwekkende gebouwen van de hoeve tonen nog steeds hoe belangrijk de plek vroeger was. In het nabijgelegen dorpje herinnert de kapel van de drie maagden nog steeds aan de uitgebreide bezittingen en rechten van de broeders in de regio. In Oxelaëre is de 'Ferme des Templiers' nog steeds actief, al dateren de gebouwen in typisch Vlaamse stijl, uit de achttiende eeuw.

In *La Haie*, nabij Rijsel of Lille is er nog steeds een plaats die de 'Hameau du Temple' genoemd wordt. Waarschijnlijk kregen de tempeliers er al in 1134-1136 twee stukken grond, maar de eerste echte aanduidingen voor een Tempelhuis vinden we pas terug in 1205. Het huis lag langs de weg die naar Lomme leidde, over de brug van Canteleu. In de commanderij met kapel, werd rechtgesproken over de inwoners van het gebied. In de stad Rijsel hadden de hospitaalridders twee huizen, waarvan er een met grote waarschijnlijkheid door de tempeliers werd gebouwd. Het huis nabij de kerk van Saint-Maurice, was in het begin van de vijftiende eeuw in slechte staat en de hospitaalridders hadden het geld niet om het te restaureren.⁶¹ Het werd verkocht in 1425. Vandaag is er niets meer terug te vinden.

De tempeliers van La Haie hadden een bijhuis in *Steenwerck*, dat waarschijnlijk aan het begin van de dertiende eeuw aan de tempel werd geschonken.⁶²

De commanderij van Dowai of *Douai* werd gesticht na een schenking van de vlaamse graaf Diederik van de Elzas, die in de periode 1128-1168 het 'Maison Notre Dame' aan de tempelorde afstond. De commanderij met kapel en kerkhof lag bin-

AFB. 35 – De commanderie van Caestre oogt nog steeds indrukwekkend.
Foto: Jan Hosten

nen de stadwallen, was ommuurd en voorzien van een gracht. Na het verdwijnen van de tempelorde, raakten de boerderijen die van Douai afhankelijk waren in verval, op het huis en de kapel van Douai na. De hospitaalridders gebruikten de commanderie vaak als veilig toevluchtsoord tijdens de woelige veertiende en vijftiende eeuw. Nu getuigen het statige huis en de poort van de commanderie nog steeds van de aanwezigheid van de tempeliers en de hospitaalridders in de stad. De bezittingen van de commanderie waren aan het begin van de veertiende eeuw erg uitgebreid. In de stad bezaten de ridders renten op tientallen huizen, maar ook in de omliggende dorpen hadden ze belangen te verdedigen: in Corbehan of Corbehem, Courchielles of Courcelles en Tombes, te Kaillau-pierre, Kiery of Quiery-la-Motte, te Nolzière en te Braye of La Brayelle, te Sartiaux op de weg van La Morse, in Buissoncheaux tussen Croix-Luressot en Eskierchen of Equerchin, te Martinfosse, aan het kruis van Saint-Jakeme, in het kamp van Bougres, tussen Sin en Dichi of Dechy, te Croisette en langs de weg naar Anes. In *Lambersart* bezaten de ridders een watermolen. De molen, die aan het begin van de veertiende eeuw werd afgebroken, zou later door de hospitaalridders weer opgebouwd worden.⁶³

De commanderie van *Cobrieux* werd gesticht in 1226 na een schenking van Amaury de Cobrieux, die in het bijzijn van de commandeur van Vlaanderen, Salverte of Soybertus, tot de orde toetrad. Hij stond een derde van zijn bezittingen af in Cobrieux en in Genech. Zijn leenheren, die toestemming hadden gegeven, werden voor hun verlies gecompenseerd door Amaury en door de tempeliers.⁶⁴ De

DE TEMPELIERS

AFB. 36 – Het tempelhuis van Douai.
Foto: Jan Hosten

tempeliers bezaten in Cobrieux lenen in Bure-Manoir en op de weg van de kerk naar de 'Bois de la commanderie'. Ze hadden lenen te Englebert, nabij de motte en in Les Dondaines te Genech. Daarnaast telde de commanderie nog een half dozijn niet nader geïdentificeerde domeinen. De tempeliers herbouwden na hun aankomst de primitieve dorpskerk, waarvan een deel nog steeds te zien is. Op hun domein bouwden ze een donjon of een versterkt huis, langs de weg naar de Posterie, vanwaaruit ze rechtspraken over de 160 lijfeigenen die op hun domein leefden. De commanderie van Cobrieux bestaat vandaag niet meer, maar in 1998 werd een loden tempeliersboule gevonden door de amateur-archeoloog Stéphane Berton. Elke commandeur had een boule, waarmee hij een zegel kon maken om documenten en aktes officieel te maken.⁶⁵ Vandaag de dag brengt de wandelroute 'Circuit de la commanderie' ons langs de mooiste plekjes van het dorp dat tot aan de vooravond van de Franse revolutie door de orde van Malta werd bestuurd.⁶⁶

Op het grondgebied Verlinghem hadden de tempeliers een huis in *Pérenchies*, dat al in de twaalfde eeuw door de abdij of het kapittel van Saint-Quentin-en-l'Île aan de broeders werd geschonken. De broeders spraken er recht in de dorpen Pérenchies en Verlinghem. De bezittingen van Pérenchies waren vrij uitgestrekt. De broeders hadden huizen en grond in onder meer Lompret, Wambrechies, Faches.⁶⁷

In *Le Grand-Mesnil* ten noorden van het dorpje Radinghem bezat de tempelorde een huis langs de weg naar Wez-Macquart. Roger van Rijsel had op 2 ja-

nuari 1226 zijn huis te Maisnil of Mesnil aan de orde afgestaan, samen met de omliggende landerijen. De aanwezigheid van de tempeliers is echter terug te brengen tot 1217 toen diezelfde Roger samen met zijn broer Robert, de tienderechten afstond in Radinghem, Honplines, Primacques, Annetières-en-Weppes en de rechten in het bisdom Arras van Seghedin-en-Weppes, Florbois, Kerkinghem-sur-Lys en Armentières.⁶⁸

In *Winnezele* hadden de tempeliers een huis waar nu de 'Hameau du Temple' terug te vinden is. Net als in Le Grand Mesnil en in La Haie, mocht de commandeur van tempeliers er rechtspreken over de inwoners van het gebied. Vlakbij het huis hadden de ridders een kapel gebouwd, die nu verdwenen is. De Tempel van Winnezele had belangen in Zemerzele en Arneke. Verschillende dorpen, zoals Houdezelle, Hondeghem, Linden en Steenvoorde waren schatplichtig aan de ridders. In *Wormhoudt* hadden de broeders een huis met een klein domein. In *Mardyck* hadden de tempeliers van Ieper renten nabij Duinkerke en even verderop in *Bergues*.⁶⁹ In de voorstad van Valenciennes, in het plaatsje *Beaulieu*, hadden de tempeliers een grote hoeve met kapel. Meer naar het zuiden was er het Tempelhuis van *Avesnes-le-Sec*, dat in 1198 na een schenking van Gauthier d'Avesnes in handen van de ridders kwam. Ze bouwden in Avesnes een kapel bij het huis vanwaaruit ze rechtspraken

AFB. 37 – Terechtstelling van de tempeliers. Afbeelding uit de kroniek van Boudewijn van Avesnes uit de veertiende eeuw.

Copyright: Bibliothèque Nationale de France, Français 279 , Fol. 274v.

over hun heerlijkheid. Naast de twee huizen in Avesnes, hadden de broeders ook een bijhuis in Avesnes-les-Aubert.

Avesnes verwierf vooral faam tijdens het bewind van de hospitaalridders. Het huis met kapel brandde volledig af halverwege de zeventiende eeuw. De hoeve werd later heropgebouwd, net als de kapel die in 1757 opnieuw in verval raakte. De band tussen het adellijke geslacht van de Avesnes met de tempeliers en de hospitaalridders was opmerkelijk, zoals we eerder al hebben gezien. In *Haut-Avesnes* was er ook een tempelhuis, dat we kennen dankzij een akte waarbij de tempeliers een tiende te Seclin kochten in 1228.⁷⁰

In 1205 kregen de tempeliers ten noorden van Avesnes een huis in *Saint-Aubin*, met afhankelijkheden in Doulers en Sart. Volgens Laurent Dailliez was dit huis een commanderij, die dienst deed als halte op de handelsroute tussen Henegouwen en Champagne.⁷¹